

Daşoguz beglerbegi Oraz hanyň gadymy oguz şäheri ~ Ürgenç...

Category: Kitapcy,Nukdaýnazar,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 21 января, 2025

Daşoguz beglerbegi Oraz hanyň gadymy oguz şäheri ~ Ürgenç...
«HÜÝR-ÜRGЕНÇ» TAPYLARMYKA?

Türkmeniň taryhy zamanalaryna siňip gidýän «Ürgenç» sözünüň aslyýeti barasynda käbir pikirleri öz şahsy nukdaýnazarymdan aýtmagy makul bildik. Eýsem, häzirki Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etrabynyň adynyň bir bölegu bolan «Ürgenç» sözünüň manysy nämekä?

Taryhdan mälim bolsy ýaly, ol köplench «Gürgenç» ady bilen bellidir. Käbir alymlaryň pikirine görä, munuň özi «Hazynalar mesgeni» diýen manyny berýär. Orta we Alynky Aziýanyň ýurtlarynda «Urgwa», «Urwa», «Gürgenç», «Ürgenç» ýaly dürli oba, ilitly ýerleriň barlygy aýandyr. Munuň özi şol bir gadymy çeşmä alyp gidýär. Mukaddes hasaplanylýan «Awesta» kitabynyň käbir baplarynda «Urgwa» hakynda käbir özüne çekiji ýazgylar bar. Şol kitapda bellenilişi ýaly, bu ýurt örän baý, ekerancylyk, baǵcqylyk, awcqylyk bilen meşgullanýan ajaýyp ülke hökmünde görkezilýär. Platondan we Gerodotdan galan ýazuw ýadygärliklerinde bolsa, Hazar deñziniň (Kaspi deñzi) gündogarynda tä Oksus (Amyderýa) çenli ýaýlyp ýatan düzlüklerde uzyn boýly, daýaw, görmegeý adamlar awcqylyk, balykçylyk, çarwaçylyk hem daýhançylyk bilen meşgullanýanlygy baradaky pikirlere duşulýar. Elbetde, gadymy türkmen sözi bolan «Ürgen» («üremek» ýa-da «döremek» -t.b.) sözünden gaýdýan bolmagy-da mümkün. Çünkü «Ürgen» sözi «Ürgün» görnüşinde ulanylyp, ol «rahat ýer, asuda ýer» diýen manyny göz öñünde tutýan bolsa gerek.

Bu sözüň başga bir manysyna nazar aýlamam has-da gyzyklydyr. «Gürgenç» sözünüň asly «Hüýrgenç» sözünden gaýdýandygyny halk rowaýatlaryndan bilip bolýar. «Hüýr» diýen gyz bilen «Genç» diýen oglanyň söygüsü bilen baglanyşdyrylýar. Eger «Hüýr»

sözüniň (mysal üçin, hüýr gyz) «Güneş», «Bagt» manysyny berýänligini, «Genç» sözüniň bolsa «Hazyna» diýen manyny aňladýandygyny göz öňüne tutsak «Gürgenç» ülkesi ~ «güneşli ülke», «bagtly ýasaýan ülke» diýen düşünýäni aňladýar.

Diýmek, bu ülke hakynda, Platon aýtmyşlaýyn, biziň eramyzdan ozalky üç müň ýyllykda hem ýatlanýan bolsa, munuň özi Oğuz hanyň ýaşan asyrlaryna gabat gelýär diýseň hakykatdan daş düşdüğimiz bolmasa gerek.

(Goşmaça: belki-de Oğuz hanyň prototipi hasaplanýan Ugurjyk Alpyň adyndan gözlemelidir? «Oğuz» sözüniň käbir çeşmelerde «ogur» (oğuz) bolup gidýän ýerleri-de bar. Ya-da «howur» sözüniň hem bu ýer adyna galtaşygynyň bolup biljegini hem ünsden düşürmesek, onda ýokarda awtoryň «güneşli ülke» gipotezasyna golaýlaşyberýäsem, ýagny, «howurly ýurt». Siňe syn etseň, bu sözden «Horezm» sözüniň hem etimologik gelip çykyşyny takyklamak ähtimallygy döreýär. (Howur – howr – hor). Eger bu çaklama hakykata bap geläýse, onda Horezm bilen Ürgenç atlarynyň düýbuniň birdigi ýuze çykýar. Yeri gelende bir zady nygtap geçmek isleýäris: bardy-geldi bu çaklamamız nädogry bolup çykaýanda-da (ýagny bu iki ada «howur» baglanyşygynyň barlygy), barybir biz «Horezm» we «Ürgenç» sözleriniň etimologik gelip çykyşy boýunça bir kökden gelip çykandygyna ynanýarys. Sözün we sesiň dil taryhy nukdaýnazaryndan dogry öwrenilse, döwürleýin ses üýtgeşmesine sezewar bolup, başgarak röwüşdäki söze öwrülişi seljerilse, köp zatlary anyklap bolsa gerek. Şu ýerde awtoryň makalasyna ýene bir çaklamany hem goşasymız gelýär: «Gorkut ata» eposynda Salyr Gazan döwründe içoguzlar bilen daşoguzlaryň arasyňa düşen bir öýke-kineden söz açylýar. Daşoguzlaryň hany Oraz han Salyr Gazan toý edende özünü we daşoguz beglerini toýa çagyrmandygy üçin ondan öýkeleýär. Soň Salyr Gazan Daşogza baryp, daşoguz beglerinden ötünç soraýar. (Bu rowaýaty Türkmenistanyň ilkinji Prezidenti Saparmyrat Türkmenbaşy hem Daşoguz saparlarynyň birinde agzap geçipdi.) Üns beriň: Gadymy we Orta asyrlarda bir ýurt, bir döwlet, bir dinastiýa ýa-da bir il bir adamyň, esasanam nesilbaşynyň ýa-da hökümdaryň ady bilen baglanyşykly

gelýändir. Gadymy taryhda öz ady bilen bilen şäher guran hökümdarlararam az bolmandyr. Muňa Aleksandriýa ady bilen birnäçe ýurtda harby berkitme maksatly şäherleri guran Aleksandr Makedonskiniň ady mysaldyr. Ýa-da Nuh pygamberiň agtygy, ähli türki kowumlaryň atasy Türkىň adyny ýatlaň. Döwlete at beren şahsyyetlerem az däl. Seljukly, Osmanly, Sefewiler, Babyr imperiýalarynyň adynyň Seljuk beg, Osman Gazy, Şeýh Safyuddun, Muhammet Babyr ýaly şahslar bilen baglanyşyklydygy köplere mälimdir. Belki-de, «HOREZM» we «ÜRGENÇ» atlarynyň manysyny daşoguz begleriniň begi ORAZ HANYŇ gözlemek gerekdir? (Horezm – Oraz hanyň ili, Ürgenç – Oraz hanyň oturan kenti?) Gelejekde, bu barada giňişleýin ylmy makala bilen çykyş ederis -t.b.)

Gojalar «Hüýr-Genç» dessanynyň bolanlygyny aýdýarlar. Belki müňýyllylarda ýaşan, dessan taryhyň «tozanyna» garylyp, ýok bolup giden bolmagy-da gaty bir geň däl. Mundan başga-da «Awesta», «Injil», «Gurhan» ýaly mukaddes kitaplarda ýatlanylşyna görä, «ürgenç» sözünüň gelip çykyşy «Howarezm, Ekeoguz, Amyderýa ürgesi, Orta Hoşmytan» ýaly düşunjeler bilen baglanyşykly bolmagy-da ähtimal.

Diýmek, «Ürgenç» sözünüň asly örän gadymyýete alyp gidýänligi şübhesisizdir. Çünkü, türkmeniň her bir sözünüň taryhynda halkyň, onuň ýaşap geçen ülkesiniň taryhy ýatyr. Şol taryhy örän ünsli öwrenmek, söz aslyna ýetmek dilçileriň, taryhçylaryň, döredijilik işgärleriniň berjaý etmeli uly işleriniň bir bölegidir.

Jamma MEREDOW. Taryhy makalalar